

تحلیل علل اقتصادی - اجتماعی حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان

علی زنگی آبادی*، اصغر ضرابی* و سعید خوب آیند**

* گروه جغرافیای دانشگاه اصفهان

** دانشجوی دکتری گروه جغرافیای دانشگاه اصفهان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

چکیده

در فرآیند تاریخی شکل‌گیری پدیده‌ی حاشیه‌نشینی، دو عنصر مکان و زمان به عنوان شرایط عام (شرط لازم) برای تکوین این پدیده و دو عنصر اقتصادی و اجتماعی به عنوان شرایط خاص (شرط کافی) برای شناخت و درک آن جلوه می‌کنند. تاکنون از سوی پژوهشگران مطالعات شهری دلایل متعددی برای شکل‌گیری حاشیه‌نشینی ارائه گردیده است. با توجه به متنوع بودن پدیده‌ی حاشیه‌نشینی، نمیتوان دلایل وجودی آن را از یک شهر به شهر دیگر تعمیم داد. در این پژوهش، به مطالعه و بررسی علل شکل‌گیری پدیده‌ی حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان از دهه‌ی ۱۳۴۰ تاکنون (زمان آغاز شهرنشینی شتابان و ناهمگون در ایران) می‌پردازیم.

برای شناخت عناصر مذکور، این پژوهش با روش پیمایشی، بر روی ۴۰۰ خانوار که به صورت تصادفی از محله‌های نمونه انتخاب شده‌اند، انجام گردید و داده‌های آن با استفاده از روش‌های آماری نظیر آزمون تطابق توزیع کای اسکویر و آزمون تی تک نمونه‌ای تحلیل شده‌اند.^۱

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که: ۱- ۴۴/۵ درصد از پاسخگویان مناطق حاشیه‌نشین، مهاجر غیر بومی بوده و ۵۷/۸ درصد آنان قبلاً در محله دیگری از شهر اصفهان زندگی می‌کرده‌اند که اکثر اینان را میتوان در زمره رانده‌شدگان از متن به حاشیه نامید ۲- تهیه و دسترسی آسان‌تر به مسکن در مناطق حاشیه‌نشین (ارزان‌تر بودن قیمت زمین شهری و مسکن)، باعث هجوم مهاجران و گروه‌های کم درآمد شهری به این مناطق شده است ۳- درصد بیکاری در مناطق حاشیه‌نشین بسیار بالاتر از سایر مناطق شهری بوده و یکی از دلایل حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان محسوب می‌شود ۴- میانگین درآمد حاشیه‌نشینان در مقایسه با میانگین درآمد سایر گروه‌های شهری بسیار پایین بوده، به عنوان یکی از دلایل اصلی حاشیه‌نشینی محسوب می‌شود ۵- میانگین قیمت اجاره بهای مسکن در مناطق حاشیه‌نشین به طور تقریبی ۱۷/۵ درصد پایین‌تر از سایر مناطق شهری بوده و در تصمیم‌گیری افراد برای ساکنان در مناطق حاشیه‌نشین موثر واقع شده است.

پرداختن به موضوع فوق دارای دو کاربرد اطلاعاتی و اجرایی در مورد علل شکل‌گیری و نحوه برخورد با این پدیده می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: حاشیه‌نشینی، مهاجرت، درآمد، شغل، مسکن، اصفهان

مقدمه

در سال ۱۹۵۰، یک سوم جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کردند، نیم قرن بعد، این نسبت به یک دوم افزایش یافت و در سال ۲۰۵۰ این مقدار به دو سوم افزایش خواهد یافت. تقریباً همه این افزایش، در کشورهای در حال توسعه اتفاق خواهد افتاد. در این کشورها، جمعیت شهرها و

۱- داده‌های این پژوهش با استفاده از روش‌های آماری نظیر روش تحلیل عاملی، آزمون تطابق توزیع کای اسکویر و آزمون تی تک نمونه‌ای تحلیل شده‌اند. ولی از آنجایی که بعد از صرف مدت زمان طولانی، از روش تحلیل عاملی نتیجه‌گیری قطعی حاصل نشد، لذا در اینجا از پرداختن به آن خودداری شده است.

شهرک‌ها بیش از دو برابر خواهد شد (The Un-Habitat strategic vision, 2003). این افزایش جمعیت از مشکلات شهرهای بزرگ و عاملی تأثیرگذار در شکل‌گیری مناطق حاشیه‌نشین محسوب می‌شود.

امروزه همه شهرهای جهان به نوعی با پدیده حاشیه‌نشینی مواجه هستند. انگلس، یک صد سال پیش به زاغه‌هایی [شکل تشدید یافته‌ی حاشیه‌نشینی] در انگلستان اشاره و آنها را ناشی از انقلاب صنعتی می‌داند (Mumtaz Babar, 2001: 15).^۱ گرچه سکونت گاههای فقیران شهری پدیده‌ی تازه‌ای در جهان نیستند و از وجودشان در جوامع کهنسال نیز یاد شده است و ریشه در تاریخ دارند، اما چنین پدیده‌ای به شکل گسترده امروزین آن، ناشی از تغییر در روابط و مناسبات سنتی انسان بوده که با ورود سرمایه‌داری به دومین مرحله خود، یعنی سرمایه‌داری صنعتی و متعاقب آن، پیدایش شهرهای میلیونی، عینیت یافته است (پیران، ۱۳۸۱: ۸). شکل‌گیری و گسترش پدیده حاشیه‌نشینی، از معضلات بزرگ اکثر شهرهای بزرگ دنیا، بخصوص در کلان شهرهای کشورهای در حال توسعه محسوب می‌شود.

شیوه انجام پژوهش

این پژوهش در چارچوب روش‌های آماری تحلیلی عاملی، آزمون تطابق توزیع کای اسکویر و آزمون تی تک نمونه‌ای با یک طرح توصیفی و با روش پیمایشی^۲ انجام شده است. جامعه آماری آن تمامی خانوارهای مناطق و محله‌های تخت فولاد، مفت آباد، کوله‌پارچه، جماله، حبه، دارک، ارزنان، بیست و چهار متری، حاشیه جاده دولت آباد و محله عربها می‌باشد. ... آمار مستخرج شده از نقشه‌های حوزه‌بندی جمعیتی شهر اصفهان، جمعیت محله‌های ... در سال ۱۳۶۵، ۱۶۳ هزار نفر بوده است. برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران^۳ استفاده شده است. بر طبق این فرمول، تعداد ۳۸۵ خانوار (سرپرست خانوار) برای پرسشگری مورد نیاز بود که با در نظر گرفتن احتمال ریزش در پاسخگویی و نیز به منظور گرد کردن، ۴۰۰ خانوار برای انجام از مناطق مذکور انتخاب گردید. برای نمونه‌گیری از محله‌ها، ابتدا حاشیه‌نشینان

منابع معتبر علمی داخلی و خارجی برای پدیده حاشیه‌نشینی از واژه‌ها و اصطلاحات متنوع و گوناگونی استفاده می‌شود. در هر مکانی آن واژه‌ها ممکن است نشان دهنده شدت و ضعف شکل‌گیری آن پدیده نیز باشند.

شهر اصفهان در قالب مناطق طبقه‌بندی شدند. در مرحله بعد از درون مناطق تعدادی محله انتخاب شدند. سپس در درون آن محله‌ها، خانوارها به صورت تصادفی انتخاب گردیده است. تحلیل داده‌های این پژوهش با استفاده از روش‌های آماری تطابق توزیع کای اسکویر و آزمون تی تک نمونه‌ای در نرم‌افزار رایانه‌ای SPSS انجام گردیده است.

چارچوب نظری

حاشیه‌نشینی در زمان ما یک پدیده‌ی عام است بنحوی که برخی از صاحب‌نظران اظهار می‌دارند حدوداً ۳۰ درصد مردم شهرهای بزرگ جهان در مناطق حاشیه‌ای زندگی می‌کنند (احمدیان، ۱۳۷۱: ۸۲۰). در برآوردی دیگر تعداد حاشیه‌نشینان جهان در حدود یک میلیارد نفر تخمین زده شده است. (خوب آیند، ۱۳۷۹: ۲). در سال ۲۰۰۳ نیز اعلام گردید که در حدود ۹۲۴ میلیون نفر از مردم جهان در سال ۲۰۰۱، در مناطق حاشیه‌نشین زندگی می‌کرده‌اند. این رقم معادل ۳۲ درصد کل جمعیت شهری دنیا بوده است (UN-Habitat, 2003).

با این حال مشکل اصلی حاشیه‌نشینی در کشورهای در حال توسعه نهفته است. چرا که گسترده‌گی این پدیده، سبب بروز آن به شکل حادتری در این کشورها گردیده است. به صورتی که برخی از منابع حجم آن را ۳۰ تا ۷۰ درصد جمعیت بسیاری از شهرهای کشورهای در حال توسعه اعلام می‌کنند. (محرم نژاد، ۱۳۸۳: ۲۳۱).

وجود مناطق حاشیه‌نشین یک پدیده جهانی می‌باشد. دلایل شکل‌گیری این پدیده متنوع و متعدد است که ممکن است از مکانی به مکان دیگر متفاوت باشد. به هر حال مهاجرت یکی از دلایل مهم آن محسوب می‌شود (Akhter & Toran, 2004: 2).

۱- اصفهان شهری است که مناطق حاشیه‌نشین هم در پیرامون و هم در درون بافت قدیمی آن شکل گرفته است. در این پژوهش تعداد ده محله حاشیه‌نشین از بخش‌های شمالی، میانی و جنوبی شهر اصفهان انتخاب و مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته‌اند. علت انتخاب این تعداد با این هدف صورت گرفته که بخش نسبتاً عظیمی از کل حاشیه‌نشینان مورد مطالعه قرار گیرد تا تعمیم نتایج پژوهش از اعتبار بیشتری برخوردار شود. هم‌چنین علل انتخاب این محله‌ها، به این دلایل بوده است؛ الف) پراکنده‌گی مناسب محله‌های منتخب در سطح شهر (بخش‌های شمالی - میانی و جنوبی) ب) بحرانی‌تر بودن وضعیت برخی از این محله‌ها (نظیر مفت‌آباد، زینبیه و محله عربها) نسبت به سایر محله‌های حاشیه‌نشین پ) تلاش در انتخاب محله‌هایی از بافت قدیم شهر نظیر (جماله، حجیبه) ت) شکل‌گیری برخی از محله‌های منتخب در پیرامون مکان‌های خاص (نظیر تخت‌فولاد در کنار گورستان و مفت‌آباد در کنار فرودگاه قدیمی شهر) ث) تجمع اقلیتی ویژه در یکی از محله‌های منتخب (محله عربها)

از جمله دلایل اصلی افراد در انتخاب مناطق حاشیه‌ای و ترجیح آن بر سایر مناطق شهری، پایین بودن ارزش ملک، پایین بودن قیمت زمین و پایین بودن قیمت و میزان اجاره بهای مسکن در این مناطق می‌باشد (Vedeld & Siddham, 2002: 3). در مجموع می‌توان گفت ترکیبی از عوامل باعث می‌شود تا گروه‌های مهاجر و افراد کم درآمد شهری به مسکن مناسب دسترسی نداشته باشند (Mattu, 2002: 4).

از عوامل مهم دیگر که می‌تواند هم به عنوان عامل شکل‌گیری و هم به عنوان یکی از مشکلات بزرگ اکثر مناطق حاشیه‌نشین مطرح نمود، مساله بیکاری و بیکاران در مناطق مذکور می‌باشد که در حد بسیار بحرانی است (پاپلی یزدی، ۱۳۸۰: ۱۲). بنابر اعلام رئیس سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور خط فقر نسبی در ایران ۱۵۰۰۰۰۰ ریال می‌باشد (پیام دانشگاه، ۱۳۸۴: ۷)، این در حالی است که به نظر می‌رسد سطح درآمد اکثر مناطق حاشیه‌ای پایین‌تر از این مقدار باشد.

می‌توان آغاز شکل‌گیری حاشیه‌نشینی گسترده در ایران را از دهه‌های نخستین قرن حاضر هجری، به خصوص دهه ۱۳۴۰ دانست، یعنی زمانی که گسترش تأسیسات شهری و شبکه‌های ارتباطی و نیز افزایش درآمد حاصل از نفت، موجبات رونق شهرها و ایجاد جاذبه‌های شهری را فراهم نمود و همزمان اصلاحات ارضی و مکانیزاسیون کشاورزی و عدم توجه به دگرگونی‌های اساسی در روستاها و نیز بخش کشاورزی، دافعه‌های روستایی را تشدید نمود (احمدیان، ۱۳۷۱: ۸۲۳).

حاشیه‌نشینی در واقع یکی از بارزترین چهره‌های فقر شهری در اکثر شهرهای مهاجرپذیر کشور است. بروز این پدیده از نشانه‌های عدم تعادل فضایی و وجود فاصله شدید بین فقیر و غنی در شهرهای حاشیه‌نشین پذیر محسوب می‌شود.

در ایران سکونت‌گاه‌های مناطق حاشیه‌نشین، از لحاظ کالبدی در حد پایین‌تری از سایر سکونت‌گاه‌های مناطق شهری هستند. مردم این مناطق به علت ضعف‌های زیر ساختی و خدمات شهری، با سطح نازلی از کیفیت زندگی روبرو هستند (صفوی، ۱۳۸۱: ۶۴). برخی از مشخصات اقتصادی، اجتماعی و جمعیت‌شناختی مناطق حاشیه‌نشین عبارت‌اند از: ۱- مهاجران غیر بومی و افراد کم درآمد شهری بخش بزرگی از جمعیت این مناطق را تشکیل می‌دهند ۲- مناطق حاشیه‌نشین از نظر کیفیت مسکن به صورت نامناسب، غیر استاندارد، فرسوده و رو به ویران بوده و نسبت به سایر مناطق شهری دارای ارزش و اجاره بهای پایینی هستند ۳- از مشخصات و مشکلات مهم دیگر این مناطق بالا بودن درصد بیکاری جمعیت فعال در آنها می‌باشد ۴- تسلط فرهنگ فقر در

بین مردم به علت پایین بودن درآمد افراد مشهود می‌باشد ۵- بی‌سوادی یا کم سوادی، فقدان تخصص فنی و حرفه‌ای، عدم بهره‌مندی از آموزش برای فراگیری مهارت‌های مورد نیاز جامعه که در افزایش درصد بیکاری و پایین بودن درآمد افراد و برونداد فقرای شهری موثر بوده است؛^۱ برآورد می‌شود حداقل یک هشتم جمعیت شهری ایران در مناطق حاشیه‌نشین مستقر باشند که تداوم روند موجود، نسبت آن را در ابتدای دهه‌ی آینده به یک چهارم جمعیت شهری و تعداد آن را به بیش از دو برابر فعلی خواهد رساند (بی‌نام، ۱۳۸۱: ۷۹). البته ابعاد و چگونگی مسأله حاشیه‌نشینی در ایران با موارد مشابه آن در کشورهای دیگر جهان سوم متفاوت است. در ایران سطح زندگی کم درآمدها، بسیار بالاتر از سطح زندگی تهیدستان اکثر قریب به اتفاق کشورهای در حال توسعه است. در نتیجه نوع حاشیه‌نشینی در ایران، تقریباً مختص کشورمان است (اطهاری، ۱۳۷۴: ۱۹). مصالح ساختمانی به کار رفته در منازل حاشیه‌نشینان حاکی از این واقعیت است، لذا حاشیه‌نشینی در ایران با آنچه این اصطلاح، به ویژه از نظر خصوصیات واحد مسکونی در کشورهای جهان سوم درک می‌شود، تفاوت‌های اساسی دارد (بسکی، ۱۳۷۵: ۸۹). نمونه آن در شهر اصفهان به خوبی قابل مشاهده است، تا جایی که برخی با دیده تأمل در مسأله وجود مناطق حاشیه‌نشین در شهر اصفهان می‌نگرند و معتقدند این پدیده، با اشکال متعارف آن در شهرهای بزرگی چون تهران، مشهد، تبریز، کرمانشاه، بندرعباس و... تفاوت دارد. ولی بایستی یادآور شد که بیشتر شاخص‌های حاشیه‌نشینی همچون کیفیت پایین مسکن، عدم وجود مصالح مقاوم، ساخت و سازهای بدون مجوز و غیرمهندسی، مهاجر بودن خانوارها، تسلط فقر اقتصادی و فرهنگی، بیکاری، پایین بودن سطح زندگی، ناهنجاری‌های اجتماعی و... در این مناطق ملموس می‌باشد. همچنین تفاوت شدید سطح زندگی آنان با افراد سایر مناطق شهری نیز دلیلی بر این مدعا است.^۲ وجود مناطق حاشیه‌نشین در شهر اصفهان از جمله مسایل مورد بحث و نگران کننده به شمار می‌آید. بررسی روند تاریخی و گستره فضایی آن نشان می‌دهد که در سال ۱۳۱۸ تنها ۶۵ نفر در سطح شهر اصفهان

۱- نگاه کنید به: الف) شکرتی، حسین، (۱۳۵۴). حاشیه‌نشینان شهری. انتشارات دانشگاه تبریز. تبریز. ص ۱. ب) حبیبی، سید محسن.

(۱۳۸۱). نقش و جایگاه مجموعه‌های زیستی پیرامون شهرهای بزرگ در نظام اسکان کشور. مجله هفت شهر. شماره هشتم. سال سوم. ص ۳۱. پ) پاپلی یزدی، محمد حسین. (۱۳۸۰). مشکلات شهری کشور. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. شماره ۱. سال شانزدهم.

۲- این مقاله مستخرج از رساله‌ی دکتری تحت عنوانی تقریباً مشابه می‌باشد که خمیر مایه آن ۱۲۲ منبع فارسی و ۲۵ منبع انگلیسی بوده است. علاوه بر منابع فوق، از دیدگاه صاحب‌نظران و کارشناسان آگاه نیز در تهیه آن استفاده شده است. در این مقاله به منظور رعایت اصل اختصار تنها به تعداد معدودی از آنها اشاره گردیده است.

حاشیه‌نشین بوده‌اند، در حالی که این رقم در سال ۱۳۷۲ به سرعت به ۳۶۲۴۰۰ نفر می‌رسد که در مناطق مختلف شهر پراکنده شده‌اند (جدول ۱) و (شکل ۱).

جدول ۱: تعداد حاشیه‌نشینان شهر اصفهان در سال‌های مختلف

سال	موضوع	جمعیت شهر اصفهان به نفر	جمعیت مناطق حاشیه‌نشین به نفر	درصد جمعیت حاشیه‌نشین نسبت به جمعیت شهر اصفهان	درصد نرخ
۱۳۱۸		۱۰۰۰۰۰	۶۵	-	-
۱۳۳۶		۲۵۶۰۰۰	۶۲۲۷۵	۲۴/۳۲	۵/۵
۱۳۵۸		۶۶۱۵۱۰	۲۴۹۱۰۰	۳۷/۶۵	۳/۴
۱۳۷۲		۱۲۷۳۶۵۰	۳۶۲۴۰۰	۲۸/۴۵	۲/۲

مأخذ: هدایت، ۱۳۷۳: ۱۲۸

سنجش‌ها

الف: مهاجرت: افراد مناطق فرودست به دلیل دافعه‌های آن مناطق و جاذبه‌های مناطق شهری و به امید داشتن فردایی بهتر، جلائی وطن کرده، به شهرهای بزرگ مهاجرت می‌کنند. اما به دلیل پایین بودن ظرفیت مشاغل شهری و در نتیجه عدم جذب آنان در بخش اقتصاد رسمی شهر و نیز فقدان درآمد کافی، مجبور به اسکان در مناطق حاشیه‌ای شهر می‌شوند. در این پژوهش، مهاجران شامل دو گروه‌اند: ۱- مهاجران غیر بومی ۲- مهاجران بومی که قبلاً در منطقه دیگری از شهر ساکن بوده ولی به دلایلی آنجا را ترک و در مناطق حاشیه‌ای اسکان یافته‌اند.

ب: مسکن: به دلیل شرایط حاکم بر بازار رسمی زمین و مسکن، افراد مهاجر و گروه‌های کم درآمد شهری نمی‌توانند انتخاب شان را از این بازار انجام دهند، لذا برای تامین سرپناه شان به بخش غیر رسمی روی می‌آورند.

ج: بیکاری: افراد مهاجر و گروه‌های کم درآمد شهری، به دلیل فقدان یا پایین بودن مهارت و تخصص لازم، یا در مشاغل موقتی، حاشیه‌ای و کاذب جذب می‌شوند و یا این که به گروه عظیم بیکاران شهری می‌پیوندند. این مساله ایجاد کننده نوع جدیدی از نابرابری اقتصادی-اجتماعی می‌باشد که در فضاهای شهری به گونه‌ای ویژه منعکس می‌شود.

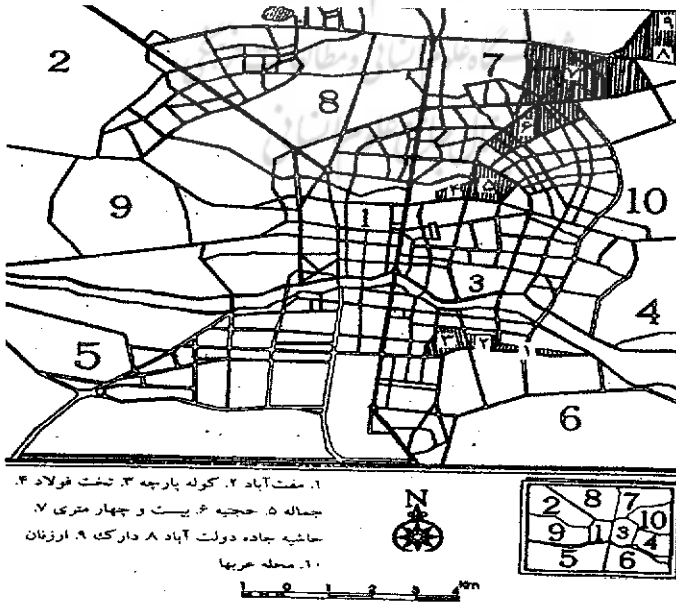
د: درآمد: یکی از پارامترهای مهم در مورد شکل‌گیری حاشیه‌نشینی، پایین بودن میزان درآمد افراد به دلیل فقدان یا پایین بودن مهارت، اشتغال موقت، حاشیه‌ای و غیر رسمی آنان در شهر است. فقر از بارزترین نتایج پایین بودن درآمد می‌باشد که به دو صورت نسبی و مطلق بیان می‌شود.

ه: اجاره بهای مسکن: در کشورهای جهان سوم، شاید بتوان گفت یکی از سودآورترین بخش‌های اقتصادی، سرمایه‌گذاری در بخش زمین و مسکن شهری می‌باشد. افزایش مستمر قیمت‌ها در این بخش انگیزه‌ای قوی برای سرمایه‌گذاری توسط افراد سودجو فراهم می‌آورد. ممکن است در حدود یک سوم از جمعیت هر شهر در منازل اجاره‌ای زندگی کنند که هر سال با افزایش قیمت‌ها روبرو می‌شوند (Yap Kioe Sheng, 2003).

پایین بودن قیمت اجاره مسکن در مناطق حاشیه‌نشین یکی از دلایل افراد مهاجر و کم درآمد شهری برای تمایل به اسکان در این مناطق محسوب می‌شود.

نتایج

شکل‌گیری پدیده حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان به نیم قرن اخیر باز می‌گردد. فراهم شدن زمینه مناسب برای هجوم گروه‌های مهاجر غیربومی به این شهر و وجود ضعف‌های ساختاری در جذب و اسکان این افراد، همراه با برون‌داد گروه‌های کم درآمد شهری باعث شد تا مناطق مستعدی

شکل ۱: موقعیت جغرافیایی محله‌های نمونه حاشیه‌نشین در مناطق مختلف شهر اصفهان

در پیرامون و درون شهر (بافت‌های قدیمی) به عنوان مکان‌های هدف مورد توجه گروه‌های مذکور قرار گیرند. گرچه پدیده حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان همانند سایر کلان شهرهای کشور بروز و تبلور پیدا نکرده است و از این بابت شاید بتوان این وضعیت را حاشیه‌نشینی ارتقا یافته نامید، ولی آنچه مسلم است این که مناطق مذکور با نقایص و نارسایی‌های زیادی روبرو بوده که سبب تمایز آشکار آنها از سایر مناطق شهری اصفهان گردیده است.

همان‌طوری که گفته شد دلایل شکل‌گیری پدیده‌ی حاشیه‌نشینی از مکانی به مکان دیگر متفاوت می‌باشد. به منظور بررسی بیشتر علل شکل‌گیری این پدیده در شهر اصفهان، تعداد ده محله حاشیه‌نشین به عنوان محله‌های نمونه مورد مطالعه قرار گرفت (جدول ۲).

جدول ۲: جمعیت محله‌ها مورد مطالعه در سال ۱۳۷۵

نام محله	مفت آباد	کوله پارچه	نخت فولاد	جماله	حجیه	بیست و چهار متری	دارک	ارزان	حاشیه جاده دولت آباد	محله‌ی عربها
جمعیت به نفر	۱۷۵۵۸	۱۰۵۰۱	۶۹۴۶	۶۸۳۸	۱۲۳۴۴	۲۱۹۲۸	۷۵۰۷	۱۴۸۴۷	۵۲۸۲۱	۱۱۸۳۴

مآخذ: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان اصفهان، مدیریت پژوهش (گردآوری توسط نگارنده)

با استفاده از ۴۰۰ پرسشنامه، داده‌های لازم از سطح محله‌های مذکور جمع‌آوری گردید. هر پرسشنامه شامل ۵۷ سوال بوده که به بررسی ویژگی‌های فردی، اقتصادی، اجتماعی و... خانوارها پرداخته است. ولی متغیرهایی چون مهاجرت، تامین و دسترسی آسان‌تر به مسکن، پایین بودن میزان اجاره بهای مسکن، بیکاری و پایین بودن درآمد به عنوان متغیرهای اصلی احتمالی موثر در شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان مورد توجه قرار گرفت و از طریق روش‌های آماری مورد آزمون واقع شدند (جدول ۳) ^۱.

۱- همان‌طوری که ذکر گردید این مقاله مستخرج از رساله دکتری می‌باشد که بخش بزرگی از اطلاعات آن با استفاده از روش میدانی جمع‌آوری گردیده‌اند. این اطلاعات از طریق ۴۰۰ پرسشنامه، ابتدا برای ۷۰ متغیر تهیه شده‌اند. سپس ۵۷ متغیر مرتبط‌تر وارد تحلیل شدند. از این تعداد نیز تنها داده‌های مربوط به متغیرهای اصلی احتمالی موثر در شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان مدنظر قرار گرفتند، لذا به منظور پرهیز از حجم زیاد و آوردن جداول عریض و طویل (جدول اولیه ماتریسی به ابعاد ۷۰×۴۰۰ تشکیل می‌دهد)، حتی در متن اصلی رساله نیز سعی گردید تا بیشتر به ذکر نتایج اکتفا گردد.

جدول ۳: مقایسه پاسخگویان با توجه به متغیرهای مستقل در ارتباط با حاشیه نشینی

متغیر	درصد		آزمون معناداری	P
بله مهاجر غیر بومی یا نبودن خبر	۴۵/۵		$T_{(399)} = -689.526; P < 0.000$	0.000***
	۵۵/۵			
بله دسترسی آسان تر به مسکن خیر در انتخاب محله قطعی	۸۱/۲		$X^2_{(1)} = 68.055; P < 0.000$	0.000***
	۱۸/۸			
بیکاری	در مناطق حاشیه نشین	۷/۸	$T_{(399)} = -205.627; p < 0.000$	0.000***
	در مناطق غیر حاشیه	۲/۳۸		
درآمد	در مناطق حاشیه نشین	۱۲۲۹۴۰۰ ریال	$T_{(399)} = -143237.5; P < 0.001$	0.001***
	در مناطق غیر حاشیه	۳۳۳۹۹۷۵ ریال		
متوسط میزان اجاره بهای مسکن	در مناطق غیر حاشیه	۶۷۶۳۰۰ ریال	$T_{(92)} = -34094.3; P < 0.000$	0.000***
	در مناطق غیر حاشیه	۸۱۸۵۰۰ ریال		

* $P < 0.05$; ** $P < 0.01$; *** $P < 0.001$

بحث و نتیجه گیری

همان طوری که بیان شد، هدف این پژوهش بررسی و شناخت عوامل مهم شکل دهنده حاشیه نشینی در شهر اصفهان بوده است، لذا با توجه مباحث تئوریک به بررسی تأثیر عوامل اجتماعی، اقتصادی و دموگرافیک بر شکل گیری آن در این شهر پرداخته شد. داده‌های این پژوهش با استفاده از آزمون تطابق توزیع X^2 و آزمون T تک نمونه‌ای مورد تحلیل قرار گرفت که نتایج تحلیل آنها به شرح ذیل است:

۱- با توجه به این که پژوهش فوق بنابر صورت گرفته است، لذا تمامی تغییرات و تحولات محله‌های مورد بررسی تا زمان پرسشگری را شامل می‌شود.

۱- براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۷۵، ۲۵/۷ درصد (معادل ۳۲۰ هزار نفر) از جمعیت شهر اصفهان مهاجر بوده‌اند. برطبق پرسشگری انجام شده، ۴۴/۵ درصد از پاسخگویان (معادل ۷۲۵۳۵ نفر از محله‌های نمونه) مهاجر غیر بومی بوده و ۵۷/۸ درصد آنان قبلاً در محله دیگری از شهر اصفهان زندگی می‌کرده‌اند که اکثر آنها را میتوان در زمره رانده‌شدگان از متن به حاشیه نامید. از تعمیم درصد مهاجران غیر بومی به کل جمعیت تقریبی مناطق حاشیه‌نشین شهر اصفهان (حدوداً ۳۷۵ هزار نفر)^۱، جمعیت مهاجر مناطق مذکور ۱۶۶۸۷۵ نفر برآورد می‌شود. اگر میزان جمعیت مناطق حاشیه‌نشین و میزان افراد مهاجر این مناطق به ترتیب از کل جمعیت شهر اصفهان (۱۲۴۵۱۶۳ نفر) و جمعیت مهاجر آن در سال ۱۳۷۵ کسر نمایم، آنگاه از تناسب بین این دو در می‌یابیم که حدوداً ۱۷/۶ درصد مهاجرین (۱۵۳۱۲۵ نفر) جذب مناطق غیر حاشیه‌نشین گردیده‌اند، لذا میتوان استنباط نمود که جمعیت مناطق حاشیه‌نشین (با اندکی تفاوت به لحاظ تفاوت زمان سرشماری عمومی و پرسشگری) تقریباً ۲/۵ برابر بیشتر از جمعیت مهاجر شهر اصفهان می‌باشد.

در ارتباط با متغیر مهاجرت و تأثیر آن بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی، با استفاده از آزمون T تک نمونه‌ای (جدول ۳) و مقدار $T(399) = -689.526; P < 0.000$ نشان می‌دهد که تفاوت معناداری^۲ بین جمعیت بومی شهر اصفهان و گروه‌های مهاجر مناطق حاشیه‌نشین آن وجود دارد. در محله‌های حاشیه‌نشین تعداد یا درصد جمعیت مهاجر در مقایسه با گروه‌های مهاجر سایر مناطق شهری بیشتر است، لذا میتوان استدلال کرد که پدیده مهاجرت بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان مؤثر بوده است.

۱- نگاه کنید به: الف) هدایت، محمود. (۱۳۷۳). روند توسعه شهر اصفهان و شناخت عوامل آشفستگی آن. فصلنامه تحقیقات

جغرافیایی. شماره ۳۳. ص. ۱۲۸.

ب) عسگری طباطبایی، اسدالله. (۱۳۸۰). بررسی اجمالی از پدیده‌ی بافت‌های پیرامونی و یا حاشیه‌نشینی در ایران. مجله هفت

شهر. شماره هشتم. ص ۱۰۳.

پ) پاپلی یزدی، محمد حسین. (۱۳۸۰). مشکلات شهری در ایران. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی. شماره ۱. سال شانزدهم. ص ۷.

ت) مطالعات میدانی نگارنده.

۲- در صورتی که میزان P از مقداری که در زیر نویس جدول ۳ آمده است، بیشتر باشد، آنگاه فرض صفر (قرض مقابل) که در تحقیقات و گزارشات رسمی نوشته نمی‌شود، قابل تأیید می‌گردد.

۲- در رابطه با انگیزه افراد غیر بومی از اسکان در محله‌های حاشیه‌نشین به دلیل دسترسی آسان‌تر به مسکن در این محله‌ها، نتایج آزمون تطابق توزیع X^2 (جدول ۳) با توجه به مقدار $X^2_{(1)} = 68.055; P < 0.000$ تفاوت معناداری بین درصد افرادی که به خاطر شرایط آسان‌تر دسترسی به مسکن در محله‌های حاشیه‌نشین اسکان یافته‌اند و افرادی که این مسأله در انتخاب محله فعلی شان تأثیری نداشته است را نشان می‌دهد، لذا میتوان گفت که تأمین آسان‌تر مسکن بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در این محله‌ها تأثیر داشته است.

۳- براساس داده‌های جمع‌آوری شده از پرسشنامه‌ها، ۷/۸ درصد از جمعیت فعال این محله‌ها بیکار بوده‌اند. این در حالی است که درصد بیکاری در سایر مناطق شهری اصفهان در سال ۱۳۷۵، ۲/۸۳ بوده است (نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان اصفهان در سال ۱۳۷۵). این درصدها در آزمون T تک نمونه‌ای (جدول ۳) مقاداری برابر با $T_{(399)} = -205.627; p < 0.000$ نشان می‌دهند که از این بابت تفاوت معناداری بین درصد بیکاری در مناطق حاشیه‌نشین و کل شهر اصفهان مشاهده می‌شود، لذا میتوان گفت که بیکاری عامل مؤثری در شکل‌گیری پدیده‌ی حاشیه‌نشینی در شهر اصفهان بوده است.

۴- در خصوص تأثیر میزان درآمد افراد در حاشیه‌نشینی شدن آنها، نتایج مقایسه میانگین درآمد افراد حاشیه‌نشین (۱۲۲۹۴۰۰ ریال) با میانگین درآمد استان اصفهان (۳۲۳۹۹۷۵ ریال) با استفاده از آزمون تک نمونه‌ای (جدول ۳) و مقدار $T_{(399)} = -143237.5; P < 0.001$ نشان می‌دهد که تفاوت معناداری بین میانگین درآمد دو گروه حاشیه‌نشین و سایر گروه‌های شهری وجود دارد، لذا میتوان استدلال نمود که میزان درآمد خانوار تأثیر معناداری بر شکل‌گیری مناطق حاشیه‌نشین شهر اصفهان دارد.

۵- در زمان پرسشگری (۱۳۸۳)، براساس اظهار پاسخگویان، متوسط اجاره بهای هر واحد مسکونی در مناطق حاشیه‌نشین در حدود ۶۷۶۳۰۰ ریال بوده است. در همان زمان متوسط اجاره بهای هر متر مربع زیر بنای مسکونی در سطح شهر اصفهان ۱۰۲۳۱ ریال برآورد گردیده است. (با محاسبه

۱- بانک مرکزی جمهوری اسلامی، مدیریت کل آمارهای اقتصادی، دایره بررسی بودجه خانوار، نتایج بررسی بودجه خانوار در مناطق شهری ایران سال ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ص ۸. (لازم به توضیح اینکه در منابع مشاهده شده، میانگین درآمد برای شهر اصفهان وجود نداشته است).

میانگین نرخ رشد سال‌های (۸۱-۱۳۷۲)^۱. چون ارقام متوسط اجاره بها در مناطق حاشیه‌نشین برای هر واحد مسکونی و در سطح شهر اصفهان برای هر متر مربع است، لذا جهت همسان‌سازی آنها، اگر میانگین مساحت هر واحد مسکونی را در شهر اصفهان ۸۰ متر مربع فرض نمایم، آنگاه متوسط اجاره بهای ماهانه مسکن در سطح شهر اصفهان در حدود ۸۱۸۵۰۰ ریال محاسبه می‌شود که بیشتر از متوسط اجاره بها در مناطق حاشیه‌نشین می‌باشد.

با استفاده از آزمون T تک نمونه‌ای (جدول ۳) و مقدار $T(92) = -34094.3$; $P < 0.000$ نشان می‌دهد پایین بودن میزان متوسط اجاره بهای مسکن در مناطق حاشیه‌نشین تأثیر معناداری بر شکل‌گیری آنها در شهر اصفهان دارد.

منابع

- ۱- احمدیان، محمد علی، حاشیه‌نشینی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه مشهد، شماره سوم، سال ۲۵، ۱۳۷۱.
- ۲- اطهاری، کمال، حاشیه‌نشینی در شهرها و آثار و پیامدهای آن. وزارت مسکن و شهرسازی؛ معاونت شهرسازی و معماری، تهران، ۱۳۷۴.
- ۳- بانک مرکزی جمهوری اسلامی، نتایج بررسی بودجه خانوار در مناطق شهری ایران سال ۱۳۸۱، مدیریت کل آمارهای اقتصادی؛ اداره آمار اقتصادی؛ دایره بررسی بودجه خانوار؛ تهران، ۱۳۸۲.
- ۴- بسکی، سهیلا، مسکن غیر رسمی، مجله آبادی، سال ششم، شماره ۲۳، ۱۳۷۵.
- ۵- بی‌نام، معرفی پیش‌نویس سند توانمندی‌سازی و ساماندهی اسکان غیر رسمی در ایران، مجله هفت شهر، شماره نهم و دهم، سال سوم، ۱۳۸۱.
- ۶- پاپلی یزدی، محمد حسین، مشکلات شهری کشور، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۱، سال شانزدهم، ۱۳۸۰.
- ۷- پل آر، کینیر، کالین، گری، کتاب آموزشی SPSS 10 (ترجمه فتوحی اردکانی، اکبر)، نشر شایگان تهران.
- ۸- پیام دانشگاه (ویژه نامه خبری روابط عمومی دانشگاه اصفهان)، شماره ۸۸، سال سوم، ۱۳۸۴.

۱- آمارهای استخراج شده از آرشیو دفتر برنامه‌ریزی و اقتصاد مسکن، سازمان ملی زمین و مسکن. توضیح این که چون آمار و اطلاعات تا سال ۱۳۸۱ موجود بوده است، با استفاده از میانگین نرخ رشد ده سال گذشته (۸۱-۱۳۷۲)، قیمت اجاره بهای هر متر مربع تهیه شده است.

- ۹- پیران، پرویز، باز هم در باب اسکان غیر رسمی: مورد شیرآباد زاهدان، مجله هفت شهر، شماره نهم و دهم، سال سوم، ۱۳۸۱.
- ۱۰- خوب آیند، سعید، روش‌های تأمین مسکن گروه‌های کم درآمد شهری؛ نمونه موردی تبریز، پایان نامه کارشناسی ارشد چاپ نشده، دانشگاه تبریز.
- ۱۱- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان اصفهان، مدیریت پژوهش، حوزه بندی جمعیت شهری شهر اصفهان، ۱۳۷۶.
- ۱۲- شکویی، حسین، حاشیه‌نشینان تبریز، دانشگاه تبریز، تبریز، ۱۳۵۴.
- ۱۳- صفوی، علی، توانمندسازی و ساماندهی اسکان غیر رسمی؛ تجربه زاهدان، مجله شهرداریها، شماره ۴۶، سال چهارم، ۱۳۸۱.
- ۱۴- محرم نژاد، ناصر، شهرهای پایدار در کشورهای در حال توسعه، وزارت مسکن و شهرسازی؛ انتشارات مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری، تهران، ۱۳۸۳.
- ۱۵- مرکز آمار ایران، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن شهرستان اصفهان در سال ۱۳۵۷، ۱۳۷۶.
- ۱۶- نسترن، مهین، تحلیل فضایی مناطق دهگانه شهر اصفهان و سطح بندی توسعه آن، رساله دکتری عدم انتشار، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه اصفهان، ۱۳۸۰.
- ۱۷- هدایت، محمود، روند توسعه شهر اصفهان و شناخت عوامل آشفنگی آن، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۳.

18. Ali Mohammed Akhter & Kavita Toran. (2000). *Migration, Slums & Urban Squalor*. at: www.Yorku.ca/bunchmi/ICEH.
19. Mumtaz Babar. (2001). *Why cities need slums*. Habitat Debate. Vol.7, No. 3. p. 15.
20. Parveen Mattu. (2002). *A Survey on the Extent of Substandard Housing Problems Faced by Immigrants and Refugees in the lower main land of British Columbia*. at: www.mosaicbc.com/SCPI.
21. The Un-Habitat strategic vision. (2003). *The united Nations human settlements programme*, Nairobi, Kenya. at: <http://web.worldbank.org/website/External/News>.
22. Trond Vedeld & Abhay siddham. (2002). *livelihoods and collective action among slum dwellers in a Mega-city* (New Dehli). at: www.dlc.dlib.indiana.edu/archive.
23. UN-Habitat. (2003). *The Challenge of Slums; Global Report on Human Settlement*. United Nations. Settlement Programs. at: www.unhcr.org
24. Yap Kioe Sheng. (2002). *Sustainable strategies for the provision of low-income housing in cities in developing countries*, at: <http://rdgs.itakura.toyo.ac.jp/orc/pdf>.